

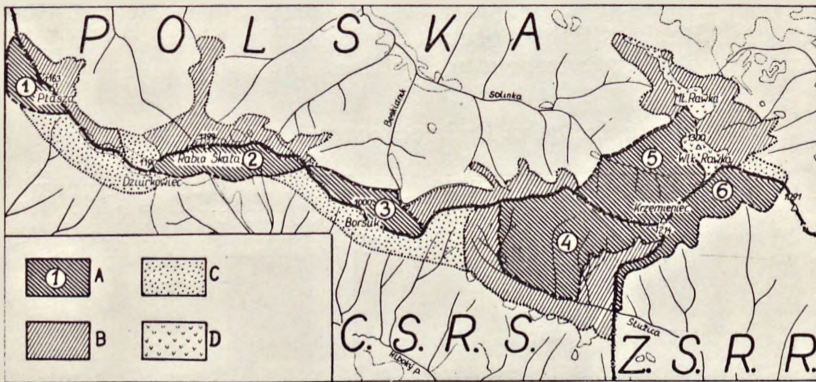
STEFAN MICHALIK

## „Krzemieniec” — projektowany międzynarodowy rezerwat przyrody w Bieszczadach Zachodnich

### U w a g i w s t ę p n e

Z inicjatywy Słowackiego Instytutu Ochrony Zabytków i Przyrody w Bratysławie zorganizowany został w dniach od 30 maja do 2 czerwca 1967 r. na terenie ČSRZ zjazd poświęcony sprawie utworzenia międzynarodowego rezerwatu przyrody w Bieszczadach Zachodnich. Wzięli w nim udział przedstawiciele instytucji ochrony przyrody i władz leśnych ze strony Czechosłowacji i Polski. Zjazd był kontynuacją spotkania, jakie odbyło się 9 września 1966 r. pomiędzy przedstawicielami Czechosłowacji i ZSRR w Użgorodzie. Przedmiotem obrad był przedstawiony przez Czechosłowaków projekt utworzenia międzynarodowego rezerwatu na czechosłowacko-polsko-radzieckim pograniczu w Bieszczadach.

Utworzenie wspomnianego rezerwatu ma na celu zarówno sprawy ochrony przyrody, gospodarki leśnej i badań naukowych, jak też zabezpieczenie wartości krajobrazowej dość dużego odcinka pasma granicznego. Już obecnie istnieje w tym rejonie szereg rezerwatów przyrodniczych (ryc. 1). Na terenie ČSRZ jest to rezerwat ścisły „Stużica” o powierzchni 423,38 ha, który graniczy z rezerwatem ścisłym „U źródeł Solinki” (343,94 ha), leżącym na terenie Polski, i z radzieckim rezerwatem „Stużica” (120 ha). Punkt centralny, w którym łączą się wszystkie trzy rezerwaty, tworzy pograniczny szczyt Krzemieniec (1214 m n.p.m.), od którego przyjęto nazwę międzynarodowego rezerwatu. Nieco dalej w kierunku zachodnim znajduje się przy granicy ČSRZ polski rezerwat ścisły „Wetlina” (99,50 ha), a na terenie Czechosłowacji dwa ścisłe rezerwaty przygraniczne: „Rabia Skała” (około 100 ha) i „Płasza” (około 80 ha). We wspomnianych rezerwach o łącznej powierzchni około 1160 ha zapewniona jest ochrona leśnych biocenoz mających charakter pralasu.



Ryc. 1. Szkic topograficzny międzynarodowego rezerwatu „Krzemieniec”. A — rezerwaty aktualnie istniejące (1 — rezerwat czeskosłowacki „Plaša”; 2 — rezerwat czeskosłowacki „Rabia Skala”; 3 — polski rezerwat „Wetlina”; 4 — czeskosłowacki rezerwat „Stužica”; 5 — polski rezerwat „U źródeł Solinki”; 6 — radziecki rezerwat „Stužica”). B — istniejące strefy lasów ochronnych. C — Strefy ochronne projektowane. D — rezerwat połoninowy na Małej i Wielkiej Rawce. — Topographic sketch of the „Krzemieniec” international nature reserve. A — existing nature reserves (1 — the „Plaša”, 2 — the „Rabia skala” nature reserves in Czechoslovakia, 3 — the „Wetlina” Polish nature reserve, 4 — the „Stužica” Czechoslovak reserve, 5 — the „Solinka Springs” Polish nature reserve, 6 — the „Stužica” Soviet nature reserve). B — the existing zones of protective forests. C — the projected protective zones. D — the nature reserve to protect the montane meadows of the Lesser and Greater Rawkas.

## Szczegółowe projekty i możliwości ich realizacji

W wyniku wyczerpującej dyskusji i po przeprowadzeniu jednodniowej wizji lokalnej w terenie, uczestnicy zjazdu wysunęli następujące projekty.

### 1. Na terenie Czechosłowacji:

a) rozszerzenie granic rezerwatu „Stužica” ku wschodowi w celu uzyskania kontaktu z rezerwatem radzieckim na większym odcinku;

b) utworzenie strefy ochronnej wzdłuż pasma granicznego na odcinku od zachodnich granic rezerwatu „Stužica” do

szczytu Płasza (ryc. 1), w celu przyłączenia rezerwatu „Płasza” i „Rabia Skąła” oraz ochrony południowo-zachodniej granicy polskiego rezerwatu „Wetlina”.

## 2. Na terenie Związku Radzieckiego:

a) dokładniejsze oznaczenie granicy istniejącego rezerwatu i jego ewentualne poszerzenie wzdłuż granicy z Polską;

b) prawne zabezpieczenie ścisłej ochrony lasów w rezerwacie.

## 3. Na terenie Polski:

a) objęcie ochroną rezerwatową połonin na Małej i Wielkiej Rawce i przyłączenie ich do międzynarodowego rezerwatu;

b) utworzenie strefy ochronnej w postaci wąskiego pasa lasu wzdłuż granicy z ČSRS i ZSRR, na odcinkach Mała Semenowa — połonina na Małej Rawce oraz zachodnia granica rezerwatu „U źródeł Solinki” — szczyt Płasza. Strefa ta miałaby na celu połączenie rezerwatu „Wetlina” z resztą terenu chronionego i zabezpieczenie północnych granic rezerwatu radzieckiego oraz czechosłowackich rezerwatów „Płasza” i „Rabia Skąła”.

Przytoczone wyżej projekty mają pełne możliwości realizacji i były na zjeździe szczegółowo pod tym kątem analizowane.

Należy podkreślić, iż odpowiedzialni przedstawiciele władz leśnych ČSRS, biorący udział w zjeździe, w całości zaakceptowali zarówno utworzenie strefy ochronnej, jak i przesunięcie granicy rezerwatu „Stużica”.

Jak wynika z dotychczasowych kontaktów przedstawiciele ČSRS i ZSRR, realizacja postulatów dotyczących radzieckiej części rezerwatu „Krzemieniec” wydaje się być zabezpieczona, a istnieje nawet możliwość rozszerzenia tych postulatów.

Na terenie Polski pas lasów wzdłuż całego pasma granicznego w obrębie projektowanego rezerwatu „Krzemieniec” i w otoczeniu połonin na Małej i Wielkiej Rawce zakwalifikowany został w operatach gospodarczych poszczególnych nadleśnictw jako lasy pierwszej kategorii ochronnej, a więc strefa ochronna już faktycznie istnieje i nie prowadzi się w niej prawie żadnych zabiegów. Projekt rezerwatu połoninowego na Małej i Wielkiej Rawce został zatwierdzony 5. X. 1968 (Monitor Polski nr 43, poz. 305).

## Organizacja Międzynarodowego Rezerwatu

Uczestnicy zjazdu uchwalili projekt utworzenia koordynacyjnej komisji, w której każde z zainteresowanych państw będzie posiadało trzech przedstawicieli reprezentujących instytucje naukowe, ochronę przyrody i władze leśne. Sekretariat koordynacyjnej komisji będzie mieścić się przy Instytucie Ochrony Zabytków i Przyrody w Bratysławie. W obrębie komisji wyłonione zostaną dwie podkomisje: organizacyjna i naukowa.

Zadaniem podkomisji organizacyjnej będzie zapewnienie stałego kontaktu między trzema państwami i ich pracownikami naukowymi, informowanie zainteresowanych instytucji i osób o wszystkich sprawach związanych z rezerwatem, staranie się o zabezpieczenie organizacyjnej i finansowej pomocy dla prac naukowo-badawczych, jak też możliwości druku tych prac i wymiany istniejącej dokumentacji dla terenu rezerwatu.

Podkomisja naukowa zajmie się opracowaniem ramowego planu i zakresu badań naukowych, uwzględniając możliwości współpracy z naukowymi instytucjami wszystkich zainteresowanych państw, oraz utworzy zespół pracowników, którzy będą prowadzili na terenie rezerwatu badania naukowe w oparciu o jednolitą metodykę.

Koordynacyjna komisja ma w najbliższym czasie opracować ostateczny projekt międzynarodowego rezerwatu i przedstawić go do zaakceptowania przez odpowiednie instytucje we wszystkich zainteresowanych państwach.

### Szata roślinna

Projektowany rezerwat posiada bogatą i charakterystyczną dla Bieszczadów roślinność. Jest to związane z dużą rozpiętością wysokościową (od 600 do 1300 m n.p.m.), urozmaiconą rzeźbą terenu i bardzo różnorodną ekspozycją.

Najbardziej zmiennym rysem flory jest wielkie bogactwo roślin górskich (Jasiewicz 1965). Obok gatunków reglowych związanych z piętnem buczyn i tworzących główny trzon flory, występuje tu kilkanaście roślin alpejskich, jak np: kostrzewa niska *Festuca supina*, widłak alpejski *Lycopodium alpinum*, pięciornik złoty *Potentilla aurea* i in. Jeszcze większą grupę, liczącą około 40 gatunków, tworzą rośliny subalpejskie. Do najbardziej interesujących spośród nich na-

leżą: bardzo rzadka, znana w Bieszczadach jedynie z Wielkiej Rawki czeremcha skalna *Padus avium* subsp. *petraea*, miłosna górska *Adenostyles alliariae*, modrzyk górski *Mulgedium alpinum*, czosnek siatkowany *Allium victorialis* (ryc. 2),



Ryc. 2. Czosnek siatkowany *Allium victorialis* na poloninie Wielkiej Rawki. — The garlic *Allium victorialis* on the mountain meadow of Greater Rawka.

złocien podbaldachowy *Chrysanthemum subcorymbosum* i wiele innych.

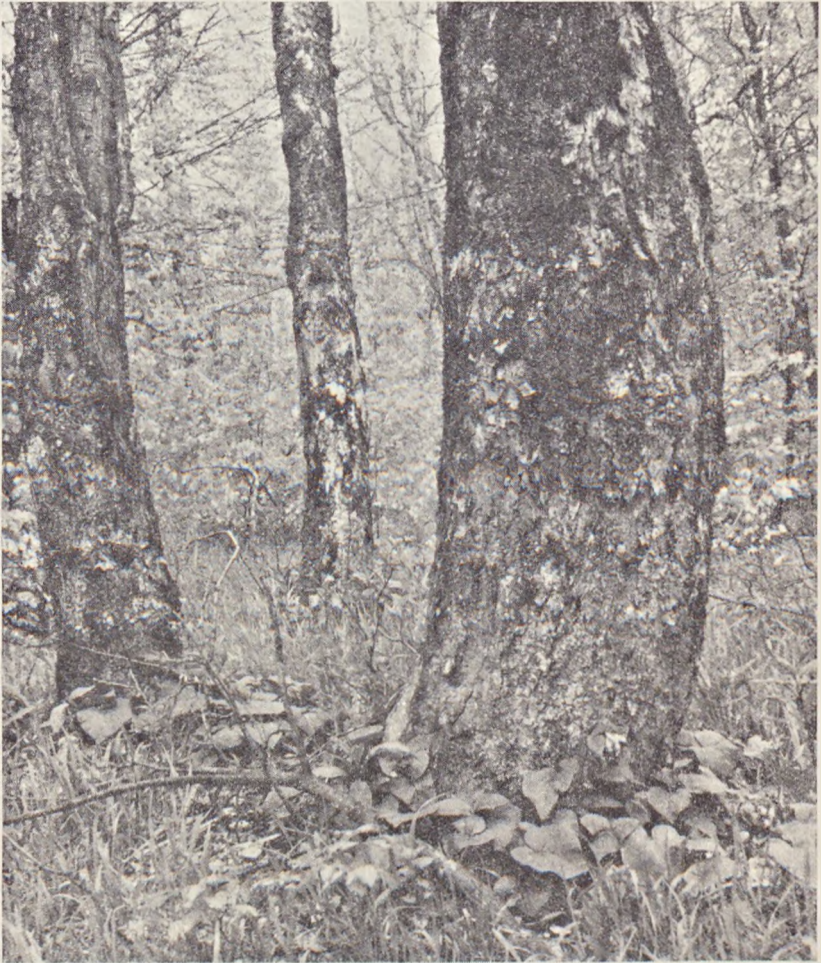
Drugim charakterystycznym rysem flory rezerwatu „Krzemieniec” jest duży udział roślin wschodniokarpackich. Są to: tojad wiechowaty *Aconitum paniculatum*, kosa olcha *Alnus viridis*, sałatnica leśna *Aposeris foetida*, wschodniokarpacki podgatunek dzwonka rozpierzchłego *Campanula patula* subsp. *abietina*, goździk skupiony *Dianthus compactus*, fiołek dacki *Viola dacica*, ciemiężca biała *Veratrum album*, ostrożeń wschodniokarpacki *Cirsium Waldsteini*, endemiczny dla Karpat wilczomlecz *Euphorbia carpatica*, okrzyń karpacki *Laserpitium alpinum*, wężymord górski *Scorzonera rosea* i starzec długolistny *Senecio papposus*.

Okolo 85% powierzchni projektowanego rezerwatu zajmują lasy. Są to przeważnie stare drzewostany w wieku okolo 100 do 160 lat, zachowane przeważnie w stanie pierwotnym,



Ryc. 3. Naturalny drzewostan buczyny karpackiej *Fagetum carpaticum*, w dolnej części polskiego rezerwatu „U źródeł Solinki”. — A primeval stand of *Fagetum carpaticum* in the lower part of the „Solinka Springs” Polish nature reserve.

z licznymi złomami, wykrotami i przestojami starych drzew, przekraczających często 1 m w pierśnicy. Szczególnie potężne są jodły. Niektóre z nich osiągnęły wiek około 400 lat, a naj-



Ryc. 4. Wschodniokarpacki las bukowo-jaworowy z panującą w runie prosownicą rozpięchłą, na południowych zboczach pasma granicznego w czeskosłowackim rezerwacie „Stužica”. — The East-Carpathian beech-sycamore forest with *Milium effusum* in its carpet growing on the south-facing slopes of the boundary range in the „Stužica” Czechoslovak nature reserve.

starsza jodła w czeskosłowackiej części rezerwatu, złamana niedawno przez burzę, liczyła około 500 lat.

W dolnych częściach rezerwatu panuje buczyna karpacka

*Fagetum carpaticum* (ryc. 3), a jedynie wyniesione grzędy nad potokami porastają acidofilne jedliny należące do zespołu *Piceetum abietetosum*.

Górną partię rezerwatu powyżej 1100 m n.p.m. zajmują wschodniokarpackie zioloroślowe lasy jaworowe. Drzewa, których przeciętna wysokość wynosi tu około 5—15 m, mają



Ryc. 5. Kwiecista murawa (zespół *Nardetum carpaticum orientale*) na polanie szczytowej Rabiej Skały. — A flowering grassland (*Nardetum carpaticum orientale* association) on a glade near the top of Rabia Skala



skarłowaciały pokrój i często obsychające wierzchołki. Powykręcane pnie starych jaworów pokryte są niemal zupełnie przez bujne kępy epifitów (ryc. 4). W wyższych położeniach spotyka się masowo krzewiaste formy drzew. W runie tych lasów obok typowo leśnych gatunków występują w dużych ilościach okazałe rośliny ziołoroślowe.

W masywie Małej i Wielkiej Rawki, na terenie omawianego rezerwatu, przebiega górna granica lasu zachowana na ogół w stanie naturalnym, która osiąga tu najwyższą wysokość w obrębie całych Bieszczadów (Zarzycki 1963).

Zbiorowiska nieleśne zajmują niewielką powierzchnię rezerwatu. Są to głównie typowe dla Bieszczadów borówczyska i kwieciste murawy porastające połoniny i śródleśne polany grzbietowe (ryc. 5). Jedynie na północno-wschodnich stokach Wielkiej Rawki spotyka się zarośla kosej olchy.

### Świat zwierzęcy

Na terenie rezerwatu występuje bardzo dużo różnorodnych biotopów, będących siedliskiem bogatej fauny (Głowaciński, Witkowski 1969). Wielkie kompleksy zwartych lasów o charakterze pierwotnych starodrzewi, obfitujących w liczne dziuple, wykroty i złomy, tworzą bogate ostoje grubej zwierzyny i ptaków. Szczególnie bogate życie koncentruje się w strefie górnej granicy lasu, a występujące w rezerwacie rozległe połoniny i polany wzbogacają jego faunę w rzadkie gatunki wysokogórskie charakterystyczne dla piętra halnego.

Z wielkich drapieżników zamieszkujących lasy rezerwatu na pierwszym miejscu wymienić należy niedźwiedzia *Ursus arctos*, który był kilkakrotnie obserwowany zarówno w polskiej, jak i w czechosłowackiej części rezerwatu. Z innych drapieżników sporadycznie spotyka się wilki *Canis lupus*, oraz częstsze od nich lisy *Canis vulpes* i borsuki *Meles meles*, a wielkie dziuple zamieszkuje niezwykle zwinna kuna leśna *Martes martes*.

Z rodziny kotowatych w lasach rezerwatu żyje ryś *Felis lynx*, a w najbardziej niedostępnych matecznikach kryją się nieliczne okazy żbika *Felis silvestris*.

Zwierzynę płową reprezentują okazały jelenń karpacki *Cervus elephus montanus* i nieco rzadziej spotykane sarny *Capreolus capreolus*.

Najbogatszą grupę wśród kręgowców tworzą w rezerwacie ptaki. Lasy regłowe zamieszkuje: orzechówka *Nucifraga ca-*

ryocatactes, sójka *Garrulus glandarius*, raniuszek *Aegithalos caudatus*, liczne gatunki sikor (np. sosnówka *Parus ater*, czubatka *P. cristatus* i in.), gil *Pyrrhula pyrrhula*, czyż *Carduelis spinus*, rudzik *Erithacus rubecula*, kowalik *Sitta europaea*, pełzacz leśny *Certhia familiaris*, płochacz pokrzywnica *Prunella modularis* i wiele innych. Na starych spróchniałych pniach spotyka się dzięcioły, z których najbardziej okazały jest dzięcioł czarny *Dryocopus martius*. W sąsiedztwie górnej granicy lasu w starych drzewostanach bukowo-jaworowych występują rzadkie gatunki górskie: dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus alpinus* oraz drozd obroźny *Turdus torquatus alpestris*. Inne gatunki górskie, jak np: pliszka górska *Motacilla cinerea* i pluszcz *Cinclus cinclus*, spotyka się dość pospolicie nad potokami. Lasy rezerwatu są również bogatą ostoją wielkich, wymierających już ptaków drapieżnych. Spotyka się tu niekiedy największą z naszych sów — puchacza *Bubo bubo*. W dziuplach starych drzew gnieździ się puszczyk uralski *Strix uralensis*, puszczyk zwyczajny *S. aluco* i inne gatunki. Z dziennych drapieżców można obserwować orła krzykliwego *Aquila pomarina* i nieco rzadziej orlika grubodziobego *Aquila clanga*. Istnieją także informacje o zalatywaniu na te tereny orła przedniego *Aquila chrysaetos*. Znacznie bardziej rozprzestrzenione są natomiast: krogulec *Accipiter nisus*, myszołów zwyczajny *Buteo buteo* i pustułka *Falco tinnunculus*. Z kuraków w rezerwacie spotyka się jedynie jarząbka *Tetrastes bonasia*.

Awifauna połonin jest niezbyt bogata, ale za to niezmiernie charakterystyczna. Żyją tu między innymi dwa gatunki typowo alpejskie: siwerniak *Anthus spinoletta* i płochacz halny *Prunella collaris*.

Wśród gadów najbardziej interesujące są: pospolita na połoninach jaszczurka żyworodna *Lacerta vivipara*, jaszczurka beznoga — padalec *Anguis fragilis*, spotykana czasami w pięknej odmianie turkusowej i pospolita żmija zygzakowata *Viperaberus*.

Z płazów w lasach, w wilgotnych miejscach spotyka się typową dla gór salamandrę plamistą *Salamandra salamandra*.

Bardzo bogata i interesująca jest również fauna bezkręgowców. Z motyli najbardziej charakterystyczne są: górski gatunek bielinka *Pieris bryoniae*, górówka euriala *Erebia euryale*, zmrocznica trupia główka *Acherontia atropos*, a z Wielkiej Rawki podawany był również niepylak mnemosyna *Parnassius mnemosyne*. Obok wymienionych motyli występuje w rezerwacie: endemiczny dla Karpat gatunek chrząszcza — *Pte-*

*rostichus fossulatus*, okazała nadobnica alpejska *Rosalia alpina* i inne.

## Naukowe i gospodarcze znaczenie rezerwatu

Projektowany międzynarodowy rezerwat „Krzemieniec” jest bardzo ważny z punktu widzenia organizacji i propagandy ochrony przyrody. Jest to jeden z bardzo nielicznych na świecie przykładów terenu ochronnego, należącego do trzech odrębnych państw.

Bardzo duży obszar rezerwatu (około 2760 ha) z naturalnie zachowaną szatą roślinną, oddalony od osiedli i uczęszczanych szlaków turystycznych, ma ogromne znaczenie dla ochrony fauny Bieszczadów, tym bardziej że projektowany Bieszczadzki Park Narodowy, jak już widać, nie spełni tej roli ze względu na ogromny, stale wzrastający ruch turystyczny i kolosalną rozbudowę sieci dróg na jego terenie i w najbliższym sąsiedztwie.

Rezerwat obejmuje kompleksy wschodniokarpackich lasów zachowanych w stanie pierwotnym z całą ich zmiennością, wynikającą zarówno z różnic wysokości nad poziomem morza, różnorodnej ekspozycji zboczy, jak też zmiennych warunków siedliska. Szczególnie cenne i godne ochrony są występujące tu na dużej przestrzeni unikalne w skali Polski i Czechosłowacji wschodniokarpackie ziołoroślowe lasy bukowojaworowe, bardzo słabo dotychczas poznane.

Wartość rezerwatu podnosi również fakt występowania w jego obrębie dwu pięter roślinnych: piętra lasów reglowych i piętra połonin z typowymi dla Bieszczadów zbiorowiskami roślinności murawowej, interesującymi zaroślami kosej olchy, bogatą florą i fauną wysokogórską oraz wschodniokarpacką.

Na terenie rezerwatu występuje również prawie naturalnie zachowana górna granica lasu, którą tworzą specyficzne dla Bieszczadów karłowe zarośla bukowe.

Jedną z wielkich atrakcji botanicznych przedstawiają rozwijające się na pniach starych jaworów, niesłychanie bogate, zbiorowiska roślin niższych (mszaków, porostów i grzybów).

Wyniesione pasmo górskie objęte projektowanym rezerwatem na przestrzeni 14 km w kierunku ze wschodu na zachód pozwala obserwować stopniowe ubożenie flory wschodniokarpackiej oraz granice zasięgu wielu gatunków zarówno wschodnio- jak i zachodniokarpackich.

W związku z istniejącą obecnie gwałtowną intensyfikacją

gospodarki i eksploatacji lasów w Bieszczadach rezerwat „Krzemieniec” ma także duże znaczenie gospodarcze. Może on odegrać pierwszorzędną rolę jako obiekt do badań zdążających do opracowania najbardziej racjonalnych metod gospodarki w lasach wschodniokarpaccich rozwijających się w specyficznych warunkach podłoża i klimatu.

#### SUMMARY

##### **The „Krzemieniec” projected international nature reserve in the Western Bieszczady Mts.**

Upon the initiative of the Slovak Institute for the Protection of Historical and Natural Relics in Bratislava, a meeting was held from 30th May to 2nd June 1967 in the territory of Czechoslovakia to discuss the establishment of an international nature reserve in the Bieszczady Mts. The project for this international reserve covering an area of about 2760 hectares and situated at the boundaries of Czechoslovakia, the USSR and Poland is based on six small nature reserves, three of which already exist in Czechoslovakia, two in Poland and one in the USSR, covering a joint area of 1160 hectares. In the reserve there are comprised the large primeval complexes of beech and sycamore forests as well as extensive mountain meadows and glades on ridges. The reserve is distinguished by a rich East Carpathian mountain flora and fauna typical of the Bieszczady range. The projected nature reserve is of great importance for the publicity of nature conservation being an example of the international protected areas, very few in the world, and belonging to three different countries. It also is of great value to scientific research and above all to the protection of the endangered fauna of the Bieszczady Mts.

#### PIŚMIENNICTWO

Głowaciński Z., Witkowski Z. 1969. *Fauna Bieszczadów Zachodnich i zagadnienia jej ochrony*. Ochr. Przyr. R. 34.

Jasiewicz A. 1965. *Rośliny naczyniowe Bieszczadów Zachodnich*. Monogr. Botan. Vol. 20 s. 1—340.

Zarzycki K. 1963. *Lasy Bieszczadów Zachodnich*. Acta agr. et silv., Ser. leśna, s. 3—132.